

Discursul polemic jurnalistic ca mediu arhetipal de articulare a ironiei. Funcționalitatea pragmatică a actului ironic

Marius GULEI

Ștefan cel Mare University of Suceava

Abstract: In post-1989 media, irony has nearly become a goal in itself, more than just a slippery discourse strategy, an utterly unequivocal device, meant primarily as indicative of the journalist's adherence to a certain axiological system. The present article aims at investigating the main mechanisms of ironic signification, focusing on their pragmatic function as vessels that either legitimize or disparage, within the post-1989 media arena, a rather confrontational playground for personal disputes.

Keywords: irony, media, pragmatic function

Am ales acest articol semnat Lucian Mîndruță de dragul argumentației cu privire la funcționalitatea pragmatică a actului ironic. *Umaniști, treceți peste acest articol* articulează veleitățile polemice interpersonale ale jurnalistului, registrul ironic debutând abrupt, chiar din titlu. Rezonanțele istorice ale imperativului, filtrate din perspectiva parodicului, intră în aria de acțiune a situațiilor paradoxale, enunțul fiind de fapt, un enunț duplicitar pe care, dacă-l luăm în considerare, conform conținutului său, trebuie să-l ignorăm, iar dacă îl ignorăm, atunci, fără să ne dăm seama, l-am respectat. Asta, firește, în situația în care aplicam acestui titlu șablonul interpretativ al literalității. Logica ironiei se întemeiază însă pe paradox ca abatere foarte complexă, cuprinzând un evantai de contradicții. Potențialul receptor, chiar și unul foarte avizat, intuiește, fără îndoială că un astfel de titlu nu poate submina textul pe care-l precede și, în consecință, păstrează o anumită doză de scepticism cu privire la interpretarea imperativului.

Umaniști, treceți peste acest articol se constituie ca un răspuns într-o polemică mediatică pe care Lucian Mîndruță o poartă cu un anume Lucian Iorga „specialist în aviație, cu domiciliul în New Jersey, USA”. Mărul discordiei pare să fi fost scăpat în mijlocul aceleiași încleștări titanice a valorilor tradiționale cu o axiologie a noului care refuză să trăiască pe seama unor mituri crepusculare – este vorba de o dispută referitoare la situația actuală a aviației românești din perspectiva continuării unei tradiții

glorioase. Firește că titlul articolului se debarasează de acel grad de sinceritate al literalității, îmbrăcând un veșmânt ironic manifest.

Ne-am putea întreba de ce ironia, în acest caz, ar fi de domeniul evidenței. Una dintre condițiile de bază ale receptării unui enunț ca fiind ironic este cunoașterea de către receptor a orizonturilor expectative ale emițătorului. Sau, după cum observă A. Utsumi (Utsumi, 2000), limbajul ironic presupune, în primul rând, existența unui climat ironic (un anumit substrat contextual). Ironia verbală este un fenomen lingvistic, dar nu poate fi discutată în afara unui context, a unei situații luată ca punct de reper. Cu toate că importanța *situației* în analiza ironiei verbale a fost pusă în discuție de mulți teoreticieni, o serie de abordări au făcut greșeala – considerăm noi – de a confunda situația care generează ironia verbală cu ironia de situație (ironia soartei) – i.e. situații, evenimente care sunt ironice prin natura lor. Considerăm că, în ciuda legăturii pregnante dintre aceste segmente tipologice situaționale, ele reprezintă concepte diferite și trebuie tratate în consecință. Utsumi definește *climatul ironic* ca fiind acel cadru situațional care motivează ironia verbală, aceasta fiind văzută ca o afirmație/ enunț ce *evidențiază implicit* acest climat. Evidențierea implicită este prima condiție pe care orice enunț ironic trebuie să o îndeplinească. Motivul pentru care această condiție are prioritate, în raport cu cea care postulează necesitatea existenței *climatului ironic*, este incapacitatea receptorului de a hotărî dacă orizontul expectativ motivează ironia, cu excepția cazului în care el știe dacă enunțul respectiv face aluzie la acest orizont de expectație. O dată recunoscută aluzia la așteptările vorbitorului/ scriitorului, receptorul analizează doar dacă acestea constituie sau nu un climat ironic, apoi recunoaște atât incongruența la nivelul așteptărilor, cât și atitudinea negativă, etichetând enunțul/ enunțurile ca fiind ironic(e).

Aceste condiții pe care Utsumi le identifică în procesul de diferențiere a enunțului ironic de cel non-ironic – trebuie să existe un *climat ironic*, evidențiat implicit – ne ajută, dincolo de înțelegerea sensului unui act ironic, să analizăm mecanismele de semnificare ale acestuia; în cazul articolului de față, *climatul ironic* este asigurat de existența polemicii care exclude apriori interpretarea literală a unor atitudini pozitive:

„Mi-a atras atenția asupra acestui fenomen un domn, extrem de stimabil, sunt sigur, Lucian Iorga pe numele său, specialist în aviație.”

Această afirmație contrazice flagrant o opinie anterior exprimată cu privire la cel pe care-l numește „extrem de stimabil”:

„Până mai ieri, credeam că nimic nu poate fi mai rău decât naționalistul care trăiește și activează în patria lui. Ei bine, m-am înșelat. E o specie mai rea decât asta: naționalistul plecat de acasă.”

Atitudinea autorului vis-à-vis de adversarul polemic este una cât se poate de clară, ireconciliabilă practic – la un nivel epidermic, literal – cu etichetarea acestuia ca fiind „extrem de stimabil”. Condiția *climatului ironic evidențiat implicit* este astfel satisfăcută. Este

un caz prototipic de ironie în care enunțiatorul primește confirmarea atitudinii negative a enunțiatului prin interpretarea enunțului ironic ca atare și raportarea la caracterul polemic al textului. Însăși conotația negativă a cuvântului „naționalist”, care definește un soi tipic de extremism într-o societate în care valoarea axiomatică a „centrului” l-ar umple de invidie pe Derrida, recuză raportarea imperativă la denotațiile „rău” și „mai rea”, pentru o receptare în cheie ironică. Ironia este cu atât mai virulentă cu cât autorul articolului folosește un superlativ atipic, dacă nu chiar incompatibil cu normele limbii literare, *cuantificând* „stimabilitatea” pretinsului interlocutor. Ca discurs ironic, articolul ilustrează modelul interacțional tridimensional al procesului realizării oricărui act ironic, în care emițătorul se adresează într-o manieră afirmativă unui receptor, pe care în realitate îl atacă printr-o negare implicită a afirmației „demascându-l” pe acesta din urmă vis-à-vis de o persoană terță (în cazul acesta, potențialul cititor).

Superlativul „extrem de stimabil” poate fi analizat și din perspectiva funcționalității sale pragmatice, prin medierea teoriei lui Herbert L. Colston, referitoare la *efectele contrastive* în realizarea ironiei verbale. Înțelegerea comentariilor ironice, susține Colston, necesită prezența unui *contrast*, gradul în care diversele funcții pragmatice (umor, condamnare, exprimarea mirării sau funcția defensivă) sunt îndeplinite, depinzând în mod direct de amploarea efectului contrastiv produs, de discrepanța dintre sensul comentariului ironic și situația referentă. Spre exemplu, dacă o descriere în termeni „foarte pozitivi” (ironici) este atribuită unei situații „moderat negative” date, situația respectivă va apărea într-o lumină mult mai „negativă” atunci când este suprapusă unui comentariu pozitiv-ironic, dacă-l raportăm la un comentariu neutru, prin punerea situației într-o lumină negativă. Aceste influențe la nivelul interpretării sunt evidențiate prin intermediul unui eveniment „moderat negativ” care privește un aport negativ sporit în comparație cu situația „foarte pozitivă” la care enunțul vorbitorului face referire. Din contra, dacă o descriere „ușor pozitivă” este atribuită unei situații „moderat negative”, situația poate să apară ușor „mai pozitivă”, când este suprapusă unui comentariu „ușor pozitiv”, raportat firește la un comentariu neutru, virtual sau anterior, de această dată, datorită unui efect de asimilare. În acest caz, enunțul vorbitorului/ scriitorului va fi interpretat ca fiind mai puțin critic prin folosirea unui comentariu pozitiv ironic ușor, din nou raportat la un comentariu neutru, prin punerea situației într-o lumină „mai pozitivă”.

Colston (Colston, 2002) propune o ilustrare grafică a efectului contrastiv: (Fig. 1).

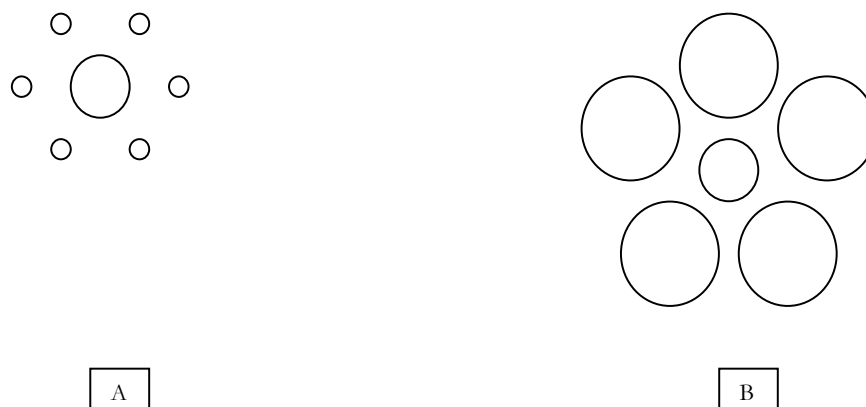

Fig. 1 Iluzia Ebbinghaus. Cercurile din mijloc au aceeași rază, cu toate că cercul din diagrama A pare să fie mai mare datorită efectului contrastiv al cercurilor din jur.

Cercurile din mijloc au aceeași dimensiune, cu toate că cel din diagrama A pare să fie mai mare datorită efectului contrastiv al cercurilor mai mici care îl înconjoară.

Colston își susține teoria empiric prin diferite sondaje care-i confirmă afirmațiile. Din aceasta perspectivă, enunțul:

„Mi-a atras atenția asupra acestui fenomen un domn extrem de stimabil”

(comentariu ironic) va fi interpretat – de către majoritatea cititorilor ca fiind mult mai critic, situația „moderat negativă” dată primind o descriere în termeni „foarte pozitiv”. Astfel, funcția pragmatică a ironiei este una de adecvare a intenției critice suportului lingvistic, enunțiatorul asumându-și un fel de superioritate condescendentă și critică față de țintă. Un enunț critic, intenționat va fi receptat literal, de genul:

„Mi-a atras atenția asupra acestui fenomen un domn {cu o reputație extrem de îndoielnică}”

și ar fi privat de surplusul critic pe care-l conferă efectul contrastiv.

Nivelul de contrast creat de ironie afectează astfel măsura în care acest trop reușește să îndeplinească diferite funcții pragmatice. Revenind la exemplul de mai sus, opinia enunțiatorului față de „naționalistul plecat de acasă” – nu trebuie neglijat aspectul conotativ al expresiei – este una relativ negativă; nivelul contrastiv foarte

ridicat produs prin acel „extrem de stimabil” reușește să sporească eficacitatea funcției pragmatice de critică sau condamnare.

„Domnia sa contestă modestele rânduri în care am încercat să-i umanizez pe sfinții Vlaicu, Vuia și Coandă – și să atrag atenția asupra situației triste a aviației românești.”

Falsa modestie a gazetarului frizează puțin acea ironie socratică a neștiutorului „ipocrit” care-i permite detașarea condescendentă față de ținta ironică. „Umanizarea” traduce o demitizare a celor împietriți pe soclul pionieratului aviatic românesc/mondial. Ironia sporește astfel virulența intenției critice, însă țelurile ei pragmatice nu se opresc aici. Tot în urma unui demers statistic, Colston concluzionează că ironia este resimțită ca fiind umoristică față de corespondentul literal care comportă gradul cel mai mic de umor, efectul contrastiv pe baza căruia funcționează corespunzând – am putea adăuga noi – naturii schismatice a obiectului comic. Numai că articolul lui Mîndruță folosește prea puțin ironia cu finalitate umoristică.

„Unde, după vreo sută de ani de istorie aviatică, ar trebui, nu-i așa să duduie uzinele de supersonice iar aviatorii să primească gratuit, de la stat, măcar girofare dacă nu mașini...”

Ironia se menține în sfera demonstrației cu caracter polemic care, cu toate că circumscrie anumite nuanțe umoristice – cel puțin prin raportarea la un potențial enunț literal –, lasă puțin loc primatului unei astfel de funcționalități. Cei „o sută de ani de luminoasă istorie aviatică” se traduc printr-o perspectivă sumbră asupra industriei aviatice actuale, precum și asupra statutului pe care aviatorul român îl are în societate. Aceeași senzație îl încearcă și pe receptor/ cititor în:

„... de ce nu ne întorcem la Hero din Alexandria, cu primul dispozitiv cu jet imaginat vreodată și botezat în epocă, eolipil? Sau rachetele chinezești de acum 2000 de ani?”

Ironia este aici fundamentată de o vădită exagerare, iar construcția interogativ-negativă dezvoltă un sens care, perceput în literalitatea lui, ar fi absurd. Ceea ce vrea să spună autorul este că, cantonarea nostalgică în miturile naționale este nocivă, nerăspunzând necesităților actuale ale industriei aviatice, cuprinsă de un rahitism alarmant. Această perspectivă este recurent ironizată:

„Frații Wright ori Frank Whittle sunt doar niște umbre. Blériot apare doar pentru ca să-l bată pe Vlaicu.”

Conform *teoriei pretenției* asupra ironiei (Clark și Gerrig, 1984), astfel de exemple îl înscriu pe ironist într-o ipostază histrionică, acesta pretinzând a fi o persoană

imaginară – aici, probabil, autorul unui manual de istorie sau una dintre persoanele care împărtășesc opiniile lui Lucian Iorga – exagerând astfel caracterul ridicol al unor astfel de opinii. Când receptorul recunoaște o astfel de *pretenție*, el înțelege faptul că vorbitorul/ scriitorul exprimă o atitudine critică intenționată în mod ironic. După cum sugerează și Utsumi, această teorie a *pretenției* implică două tipuri de *victimă*: persoana care ironistul pretinde să fie și un potențial receptor. În situația de mai sus, *victimă* este adversarul polemic al ironistului, dar ar fi aberant să presupunem că acesta din urmă pretinde să fie Lucian Iorga. Avem astfel confirmarea faptului că ironistul pretinde să fie o persoană imaginară, un prototip al situației negative ironizate.

Ironia atinge proporțiile unui cinism scăpat de sub control, care indică clar faptul că discursul polemic furnizează, din punct de vedere al finalității pragmatice, un mediu prototipic – am spune, dacă nu ideal – de articulare a actului ironic:

„Iar unii m-au întrebat de-a dreptul câte avioane au mai căzut în ultima vreme. Apropo de eroismul lui Vlaicu și de cel al urmașilor lui.”

Instituționalizarea actului ironic prin vastele teoretizări ce i-au fost dedicate, cu precădere în cea de-a doua jumătate a secolului trecut, au fabricat ironia în condiții de laborator, însă nu i-au amputat subversivitatea genuină și nici acea notă de infatuare dusă până la narcisism, care o personalizează între tropii înrudiți. Multitudinea variabilelor ce condiționează mecanismele alambicate ale ironiei continuă să-i fascineze pe teoreticieni, care au renunțat la stigmatizarea acesteia sub aspectul incompatibilității cu, și aversiunii față de orice definiție și s-au axat, după cum am mai spus, pe finalitatea fenomenului ironic sub aspect pragmatic.

Sursă primară

Mîndruță, Lucian, 2002, *Umaniști, treceți peste acest articol*, în *Dilema*, anul X, nr. 484, p. 5.

Bibliografie

- Clark H. Herbert, Gerrig J. Richard, 1984, *On the Pretense Theory of Irony*, în *Journal of Experimental Psychology*, vol. 113, pp. 121–126.
- Colston L. Herbert, 2002, *Contrast and assimilation in verbal irony*, în *Journal of Pragmatics* 34, pp. 111–142.
- Haverkate, Henk, 1990, *A speech act analysis of irony*, în *Journal of Pragmatics* 14, pp. 77–109.
- Utsumi, Akira, 2000, *Verbal irony as implicit display of ironic environment: Distinguishing ironic utterances from nonirony*, în *Journal of Pragmatics* 32, pp. 1777–1806.